

УДК 332.368:911.375.635

Булишева Д.В., аспірант,

Тютюнник Г.О., аспірант

Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН
України, м. Одеса

ОСОБЛИВОСТІ ТА ШЛЯХИ ЗМЕНШЕННЯ СТУПЕНЮ ЗАБРУДНЕННЯ ПРИМІСЬКИХ ЗОН

В публікації визначено основні вектори вдосконалення стану приміських територій на шляху екологоорієнтованого розвитку.

Ключові слова. Забруднення земель, приміські зони, рекреаційні території, деградація земель, землі сільськогосподарського призначення.

Bulyshewa D.V., Tyutyunnik A.A.

FEATURES AND WAYS OF REDUCTION OF THE POLLUTION DEGREE OF SUBURBAN AREAS

The main vectors of improving the suburban areas towards the development of ecologically oriented evolution are identified in the article.

Keywords. Contamination of land, suburban areas, recreational areas, land degradation, agricultural lands.

Булышева Д.В., Тютюнник А.А.

ОСОБЕННОСТИ И ПУТИ СНИЖЕНИЯ СТЕПЕНИ ЗАГРЯЗНЕНИЯ ПРИГОРОДНЫХ ЗОН

В публикации определены основные векторы усовершенствования пригородных территорий на пути экологоориентированного развития.

Ключевые слова. Загрязнение земель, пригородные зоны, рекреационные территории, деградація земель, землі сільськогосподарського призначення.

Вступ. Приміські зони являють собою багатофункціональні території, які мають забезпечувати екологічну безпеку міського населення яке проживає на цій території, а також вирішувати питання рекреації мешканців міських агломерацій, постачання їх мало транспортабельною сільськогосподарською продукцією і виконувати наукові, промислові, культурно-побутові та інші найважливіші для життєдіяльності міста і людини функції.

Булишева Д.В., Тютюнник Г.О.

Науковці наполягають, що основою стратегії розвитку України стосовно приміських територій має бути екологічна реструктуризація економіки України з першочерговим усуненням надмірних техногенних навантажень на земельні, водні, мінерально-сировинні ресурси й збереження досягнутих темпів їх використання та техногенного перетворення буде подалі визначати погіршення екологічних умов життєдіяльності та зростання ризику надзвичайних екологічних ситуацій з переходом їх в перманентний стан [1].

Спочатку приміська зона розумілася як прилегла, тісно пов'язана в економічному відношенні до міста територія. Приміська зона довгий час розглядалася в якості додатка міста, «резервуара» для розширення, тому на її території розміщалися найбільш шкідливі промислові об'єкти, економічно неприбуткові та дослідні установи. Це у свою чергу мало шкідливий вплив на сільськогосподарські та рекреаційні території, розташовані поряд. Також такий нераціональний, несанкціонований та хаотичний розвиток приміських зон привів до високого ступеня їх забруднення.

Все це має свій негативний вплив на якісний стан земель приміських територій, що особливо гостро впливає на їх рекреаційні та сільськогосподарські властивості.

Аналіз останніх досліджень. Аналіз наукових досліджень у сфері забруднення та шляхів екологоорієнтованого розвитку приміських земель свідчить, що вагомий внесок у вирішення вищевказаних питань зробили такі наукові діячі, як Андрейцев В. І., Бистряков І. К., Галушкіна Т. П., Голян В. А., Гуцуляк Г. Д., Даниленко А. С., Данилишин Б. М., Добряк Д. С., Дорогунцов С. І., Дьомін М. М., Ібатуллин Ш. І., Клименко М. О., Нудельман В. І. та інші. Дослідження свідчать про те, що рекреаційний і сільськогосподарський напрямки використання приміських зон населених пунктів щільно пов'язані з станом земель та ґрунтовими характеристиками території, на якій вони розташовані.

Постановка проблеми. Для розв'язання проблем забруднення територій приміських зон необхідно вдосконалити наукові підходи щодо охорони й використання земельних ресурсів, управління ними, скоректувати існуючу й розробити нову законодавчу базу, що забезпечуватиме ефективну охорону земель.

Значне зростання потреб в територіях різноманітного функціонального призначення, характерне для розвитку сучасних міст, викликає важливі зрушення у самій структурі їх приміських зон.

Все більш нагальною стає проблема нераціонального їх використання. Вирішення вищевказаної проблеми тісно пов'язане з вивченням закономірностей та тенденцій просторової еволюції зазначених територій, питань дієвого механізму управління міськими системами. Дослідження питань управління приміськими зонами великих міст має дати новий поштовх науковим дослідженням у сфері поліпшення взаємодії різних векторів розвитку приміських територій.

Формулювання мети. Метою дослідження є визначення основних орієнтирів екологоорієнтованого розвитку приміських територій та зменшення рівня забруднення земель.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні екологоорієнтована політика землекористування є необхідним ключовим вектором розвитку всієї держави.

Станом на 01.01.2012 р. земельний фонд України в межах її кордонів складає 60354,9 тис. га, що дорівнює 0,4 % площі суші Землі та відповідно 6 % площі Європейського субконтиненту. За даними Державного агентства земельних ресурсів України, земельний фонд країни структурно розподілявся наступним чином: значна частка земельної площі (70,9 % або 42,78 млн. га) – сільськогосподарські землі, у структурі яких сільськогосподарських угідь – 68,9%. Ліси та інші лісовкриті території займають 17,6% (10,61 млн. га) території країни, забудовані землі – 4,2% (2,52 млн. га) території, покриті поверхневими водами – 4,0%, заболочені землі – 1,6%, інші – 1,7%.

Землі, які використовуються для відпочинку (рекреаційні території) та інші відкриті землі складають 745,4 тис. га (1,2% від загальної площі країни). За період з 2005–2011 роки площа вищевказаних територій збільшилась на 6,2 тис. га (в тому числі на 0,2 тис.га за 2011 рік) [2].

Загальна площа земель, що потребують консервації, в Україні становить 1,1 млн га, з них 644 тис. га – деградовані, 435,4 тис. га – малопродуктивні і 11,9 тис. га – техногенно забруднені землі. Загальна площа порушених земель в Україні становить 144,5 тис. гектарів [3].

На території України функціонує 1344 міських поселення, серед них 458 міст та 886 селищ міського типу в яких проживає понад 2/3 населення (67,2%)

Переважно всі вищевказані територіальні утворення мають перелік проблем та питань, що зупиняють процес раціоналізації

землекористування. Відсутність картографічних, ґрунтових, земельно-оціночних матеріалів та встановлених в натурі меж приводить до вилучення особливо цінних земель, заповідників, курортів, лісових масивів під об'єкти промислового будівництва тощо, виникнення конфліктних ситуацій при справлянні плати за землю. Не забезпечується відшкодування втрат землевласників за погіршення якості земель. Незадовільне фінансування з державного та місцевих бюджетів робіт, спрямованих на раціональне використання та охорону земель, підвищення родючості ґрунтів приводить до деградації ґрунтового покриву, зниження родючості, а значить і врожайності сільськогосподарських культур, збільшення затрат на виробництво сільськогосподарської продукції. Фермерські, орендні та інші сільгоспідприємства в багатьох випадках функціонують без землевпорядного супроводу та контролю.

Екологічні особливості землеустрою займають чи не найбільший перелік питань. Очевидним є факт негативної дії міських агломерацій на оточуюче природне середовище. Промислові підприємства, залізничний та автомобільний транспорт забруднюють високотоксичними сполуками ґрунти, поверхневі і підземні води, атмосферу, рослини. Причому постійно зростає доля забруднення земель автомобільним транспортом, оскільки зростає його кількість. Змінюється хімічний склад та мікрофлора ґрунтів. Ґрунти прилеглих до міста територій в різній мірі забруднені важкими металами та їх сполуками (Pb, Zn, Cu, Ni, Mn).

У приміських територіях проблема деградації земель особливо гостро відчувається із-за особливостей функціонування і розвитку приміських територій, що пов'язані із використанням їх матеріальних, фінансових, земельних та інших ресурсів у сукупності їх взаємодії. Проблеми використання територій приміської зони значною мірою обумовлені необхідністю задоволення потреб міста.

Нормативно-правові акти України визначають приміську зону як територію, що забезпечує просторовий та соціально-економічний розвиток міста [4]. Одночасно «приміська зелена зона» - територія за межами міської зони, зайнята лісами, лісопарками та іншими озелененими територіями, яка виконує захисні і санітарно-гігієнічні функції і є місцями відпочинку населення.

Для забезпечення збалансованого еколого-економічного розвитку приміських територій необхідною умовою є визначення критеріїв, відповідно до яких приймається рішення про необхідність

проведення рекультивації забруднених територій. Для рекреаційних територій затверджені санітарно-гігієнічні нормативи (гранично допустимі концентрації) не можуть використовуватися в якості такого критерію, адже методика їх визначення базується переважно на параметрах, що використовуються для сільськогосподарських угідь

Стан ґрунтів сільськогосподарського призначення оцінюється не тільки за показниками груп основних і модифікованих критеріїв (запасів гумусу, макро- та мікроелементів), але й з урахуванням видів і ступеня забруднення (радіонуклідами (РН), важкими металами (ВМ), залишками пестицидів (ЗП). Еталоном для ґрунтів можна вважати такий ґрунт, радіоактивне забруднення якого не перевищує нормального природного фону. Вміст валових форм важких металів в еталонному ґрунті не повинен перевищувати 1 кларку або 0,5 ГДК, а вміст залишків пестицидів - $<0,5$ ГДК.

Для оцінки екологічного стану та родючості ґрунту сільськогосподарських земель, використовують матеріали великомасштабного обстеження ґрунтів України (нариси, ґрунтові карти), матеріали детального агрохімічного і екологічного обстеження ґрунтів та результати польових дослідів з добривами, проведених агрохімічною службою України за 1966-2002 рр. [5].

У ґрунтах рекреаційних зон більш доцільно спиратися на концентрації, які є фітотоксичністю для деревних, чагарникових і трав'янистих видів. У той же час, враховуючи високу різноманітність ґрунтових умов, що впливають на токсичність металів, антагонізму і синергізму забруднюючих речовин, дані про зміст токсикантів у ґрунтах в цьому випадку можуть використовуватися тільки в якості додаткової інформації, а не як основні необхідні дані про загальний стан рослинного покриву та хімічного складу рослинних зразків.

Узагальнюючи вищевикладений матеріал та досвід вивчення землекористування приміських територій, концептуальні причини та вектори раціоналізації процесу землекористування приміських територій наведені на рисунку 1.

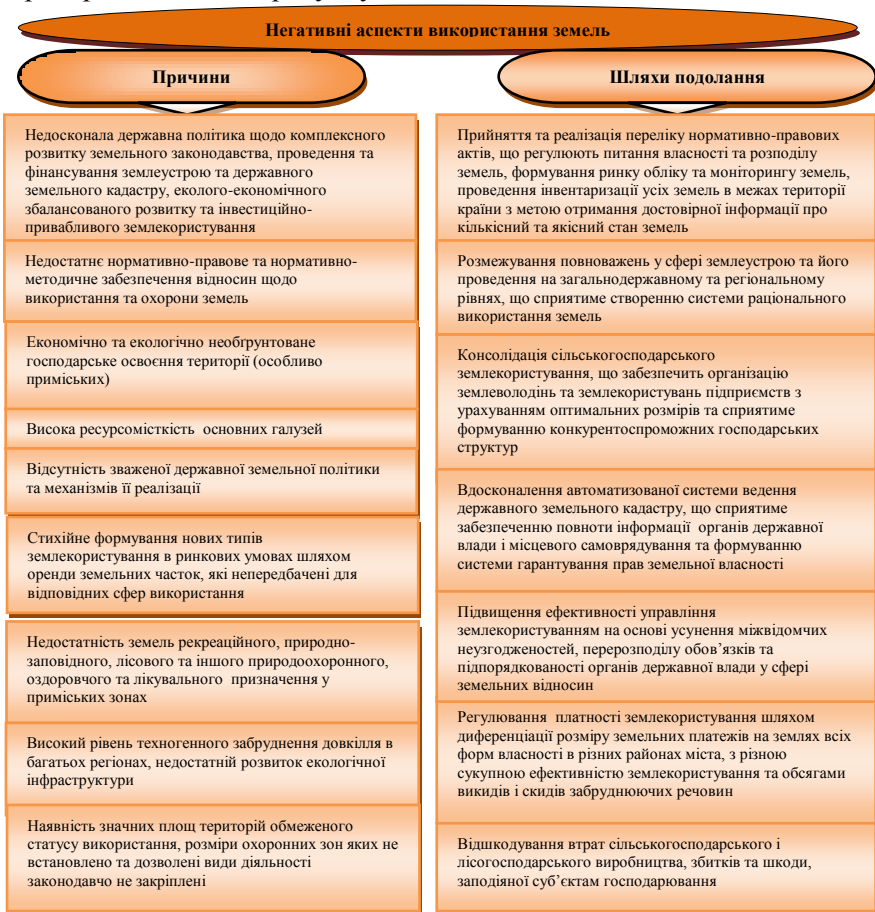

Рис. 1. Напрями раціоналізації землекористування приміських територій.

Схема запобігання забрудненню і деградації територій рекреаційних зон, а також рекультивациі забруднених ґрунтів земель сільськогосподарського призначення на приміських територіях, включає в себе наступні складові:

1. Ідентифікація джерел забруднення, оцінка їх небезпеки і, при необхідності, а також можливості, виключення їх впливу.

2. Забезпечення умов для створення щільного рослинного покриву за рахунок стимулюючих (полив, добриво, грамотне культивування) і оберігаючих заходів (правильна організація та благоустрій території, постійний нагляд за її станом).

3. При необхідності, встановленої на підставі даних про стан рослинного покриву, а також хімічного аналізу рослинних і ґрунтових проб, виїмка і заміна забрудненого шару ґрунту [6].

Приміська зона має включати території не тільки для перспективного розширення міст та розміщення промислових об'єктів, а і для природоохоронних, оздоровчих, рекреаційних та екологічно безпечних цілей, таких як: організація відпочинку населення, туризм, проведення спортивних заходів, розміщення парків та інших озелених зон.

Отже, приміські зони є найважливішими об'єктами економічного і соціально-географічного походження, що особливо цікаво, оскільки теорія вивчення якості середовища проживання передмість в достатній мірі не розроблена і представляють величезне поле для наукових досліджень, і насамперед для прикладних цілей.

Висновки. До цього часу однією з головних проблем у галузі раціонального використання земельних ресурсів приміських територій залишається відсутність єдиних програм збалансованого розвитку приміської зони великих міст та адміністративного механізму управління їх реалізацією. Для багатьох великих міст особливо актуальною лишається також і проблема вирішення питання міських меж.

Заходи з рекультивації забруднених територій в основному направлені на зниження рухливості і закріплення металів у ґрунтовому покриві, так як небезпека забруднення ґрунтів важкими металами пов'язується з можливістю їх надходження в суміжні середовища (повітря, поверхневі і підземні води, рослинний покрив), а також організм людини. При цьому неминуче їх поступове накопичення в поверхневому горизонті, тому першим етапом заходів, спрямованих на обмеження рухливості металів, повинно бути виключення впливу джерела забруднення.

Дану вимогу досить важко виконати, оскільки дуже часто фон забруднення в приміській зоні складається за рахунок цілого комплексу джерел викидів, ідентифікація яких досить важка.

На нашу думку, приміські території характеризуються складним перетинком різносторонніх інтересів приватних землевласників, держави та територіальних громад, які необхідно враховувати при розробці нормативно-правових актів, стандартів та норм їх використання та забезпечення сталого збалансованого розвитку. Приміська зона повинна функціонувати як єдиний господарський і культурно-побутовий комплекс, спрямований на економічний і соціально-культурний розвиток, екологічну стабільність та стійкість міської агломерації.

Підводячи підсумки виконання дослідження, варто акцентувати увагу на тому, що вищевикладений перелік заходів з охорони і раціонального використання земельних ресурсів приміських територій зумовлений багатофункціональною територіальною структурою приміських зон, як у сфері використання їх земель, так і за характером розселення населення і обмеженістю ресурсів.

1. Галушкіна Т.П. Еколого-збалансовані пріоритети розвитку територій: концептуальні засади та організаційний механізм / Т.П.Галушкіна, Л.М. Грановська. - Одеса, 2009. - 372 с.
2. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2011 році. – К. : Міністерство екології та природних ресурсів України, LAT & K. – 2012. – 258 с.
3. Офіційний веб-сайт Державного агентства земельних ресурсів України [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://land.gov.ua>
4. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 № 3038-VI / Відомості Верховної Ради України – 2011. – N34. – с. 343.
5. Булигін С.Ю. Оцінка і прогноз якості земель / С.Ю. Булигін, А.В.Барвінський, А.О.Ачасова – Харків: Харківський національний аграрний університет, 2006. – 262 с.
6. Мельничук О.Ю. Особливості землеустрою приміських територій [Електронний ресурс] Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/MTP/2009_33/mtp3324.pdf